

MARJA TAUSSI SJÖBERG

Att skiljas är att dö en smula

*Antalet skilsmässor i Sverige
under senare hälften av 1800-talet var
ärligen omkring 150. Marja Taussi Sjöberg har
analyserat de norrländska skilsmässorna. Då
liksom nu var det oftast kvinnorna
som tog initiativet till
skilsmässan.*

'Till Högwördige Domkapitlet i Hernösand!

Undertecknade våga härigenom ödmjukast an-
hålla, att äktenskapet oss emellan måtte warda
genom laga skildnad upphäfdt; då drista såsom
bevekande skäl anföra följande: Äktenskapet,
'denna förening hvilken främjas den högsta lyck-
salighet på jorden', har för oss varit en allt ymni-
gare och ymnigare källa till ofrid och jämmer, till
bitterhet, förbannelse och ogudaktighet. För det-
ta beklagansvärda förhållande bäre vi utan twif-
vel sjelfve skulden och måste anse all iråkad olyc-
ka såsom rättmättigt straff för vår dårskap i all-
mänhet och den dårskapen i synnerhet, att, vid
äktenskapets ingående, förbise de ömsesidiga ka-
ractersfel, stridiga lynnen och naturliga antipati-
er, hvilka ovedersägligen borde hafva dömt oss
till beständig skilsmässa. Kärleken, som ensamt
försonar och bringar till harmoni de stridiga lyn-
nenas och olika böjelsernas skärande missljud,
var icke bjuden till bröllopet, och blef aldrig hel-
ler någonsin gäst i vår boning. Hans rum var öp-
pet, hans plats stod tom, och hatet kom och såg
den lediga stolen och satte sig ner mellan brud
och brudgumme, mellan make och maka, stir-
rande oss i ansiktet med mer och mer vilda brin-
nande ögon: Det Gud förgätes, är djefvulen
nära...'

Denna ansökan om skiljobrev var daterad
Attmar den 12 november 1863 och under-
tecknad av makarna Carl Sundin och Maria
Elisabeth Olofsdotter. Paret hade varit gifta i
tretton år. Efter många års oenig samvaro
beslöt de att ta detta för tiden tämligen ovan-
liga steg: att skiljas.¹ Ett skiljobrev var slut-
punkten på en lång skilsmässoprocess, ett in-
tyg som berättigade dem att ingå ett nytt äk-
tenskap. Juridiskt var de redan skilda. Innan

dess hade de fått undervisning av försam-
lingsprästen om äktenskapets vikt, två of-
fentliga varningar inför kyrkorådet som ha-
de velat komma åt den egentliga orsaken till
deras oenighet och förmå dem att försonas.
Sedan hade ärendet behandlats i häradsrät-
ten som dömde dem till skillnad på ett år 'till
säng och säte'. Därefter vände sig paret till
Kungl Maj:t som genom dispens beviljade
skilsmässan, eftersom häradsrätten inte kun-
de döma till definitiv skillnad då skilsmäso-
orsaken var oenighet.²

Makarna var vanliga människor. Mannen
var arbetare och kvinnan hade före giftemå-
let arbetat som piga och även senare fortsatte
hon att arbeta i andras hushåll. De sista åren
hade de bott på skilda håll och de hade inga
barn. Ingen av dem kunde skriva. Kyrkoher-
den hjälpte dem med skiljobrevsansökan
med dess formuleringar och argument. Som
präst och tjänsteman kände han väl till vad
kyrkan och de världsliga myndigheterna
krävde, både av honom och av dem som ville
bryta sitt äktenskap. Något förbryllande är
att han bemödat sig med ett så långt brev. Sa-
ken var ju redan formellt klar. Kanske ville
han hos sina överordnade markera att han
själv inte försummat religionens och seder-
nas vård. Eller kanske utgjorde brevet den
sista lektionen för makarna om den luther-
ska synen på äktenskapet. Brevet är genom-
syrt av den dualistiska världsåskådningen
enligt vilken Gud var härskare i himlen, djä-
vulen på jorden. De som levde kristet kunde
aldrig skiljas. I ett gott äktenskap bringade
kärleken till Gud och Guds kärlek, lycka och

harmoni. Men äktenskapet var också bundet vid synden, och människan var fri att välja. Därför skulle äktenskapet regleras även med världsliga lagar med vilkas hjälp man kunde bekämpa synden. Enligt katolsk uppfattning var äktenskapet ett sakrament och därmed oupplösligt. Den lutherska kyrkan accepterade äktenskapsbrott och egenvilligt övergivande som skilsmässogrund sedan 1500-talet men samtidigt ansåg man att ju hårdare lagstiftning och sedlighetskontroll det fanns och ju krångligare det var att skiljas, desto färre skilsmässor. De världsliga myndigheterna var överens med de kyrkliga.³ Äktenskapet var nämligen också av största vikt för staten. Det utgjorde samhällets grund. Inom det fanns livets olika funktioner samlade: barnafödandet, arbetet, ekonomin, uppföstran, utbildningen för de breda folklagren, den sociala omvårdnaden och den personliga tryggheten. På det lokala planet i det statliga kontrollsystemet hade äktenskapet därför en central position. Familjefadern representerade där staten med sin husbonderätt med omfattande rättigheter gentemot tjänstefolk, hustru och barn men också med många skyldigheter. Han skulle bevaka att lag och ordning rådde inom hans hushåll. Fungerade familjen och hushållet var alla någorlunda försörjda och kontrollerade.⁴ Och staten och kyrkan lyckades ganska väl med att hindra skilsmässorna.

Samma år som Carl och Maria Elisabeth begärde sitt skiljobrev, beviljades sammanlagt 148 skiljobrev i hela landet. Av dem var fem från Härnösands stift.⁵

Hur såg äktenskapet då ut, belyst genom skilsmässor? Vilka var de som tordes ta detta steg, för mod krävdes det nog för att orka genomföra en procedur som tog år i anspråk. Kanske riskerade många dessutom sin sociala och ekonomiska ställning. Vad var orsaken till att man ville bryta ett äktenskap, och vilka skäl var godtagbara för myndigheterna? Hur ordnade man ekonomin och vem fick ta hand om eventuella barn efter skilsmässan? Dessa frågor vill jag belysa via skilsmässohandlingar i Härnösand stift från åren 1851–90.

Eftersom skilsmässorna hörde till de ovanligare företeelserna i samhället är dokumen-

tationen för varje enskilt fall mycket omfattande och kan innefatta kyrkorådsprotokoll, domstolsprotokoll med bilagor, kungliga brev och skiljobrevsansökningar till domkapitlet. Genom dem kan vi få en hel del upplysningar om människors liv förutom att akterna ger en inblick i hur lagen tillämpades i praktiken.⁶

Äktenskap i 1734 års lag

De regler som världsliga myndigheter ansåg viktiga kring familjen finns i 1734 års lag: i giftermålsbalken, i ärvdabalken och i brottsbalken. I den sistnämnda finner vi bl a sedlighetslagstiftningen vars syfte var att styra sexualiteten i äktenskaplig samlevnad.⁷

Trolovning

Ett laga äktenskap inleddes med fästning eller trolovning. Initiativet till fästning skulle tas av mannen. Han skulle begära 'mö' hos kvinnans giftoman. En giftoman var vanligen kvinnans far. Dessutom skulle hennes mor rådfrågas. Om fadern var död var modern den rätta giftomannen, därefter brodern eller någon annan nära släkting av manskön. Ogifta kvinnor blev myndiga 1864 och efter 1872 behövde allmogens kvinnor inte längre stå under giftoman.

Ingen skulle tvingas till giftermål och rätt att ingå äktenskap hade mannen vid fyllda 21 år, kvinnan vid femton. Vid fästningen skulle fyra vittnen närvara, två för mannen och två för kvinnan. Fästningen var bindande och om mannen hade samlag med sin fästekvinna... 'då är det ett äktenskap som skall fullkomnas med vigsel' (min kurs). Om mannen undandrog sig vigsel 'varde hon då förklarad för hans äkta hustru, och njute full giftorätt i bo hans'. Hade mannen barn med sin fästekvinna var dessa 'äkta barn' med arvsrätt.⁸

Lysning och vigsel blev obligatoriska för ett laga äktenskap först genom 1734 års lag, och var således till detta år endast ett alternativ till det folkliga sättet att ingå äktenskap med fästning. Kyrkliga myndigheter kunde inte acceptera trolovningen som ett laga äktenskap men kunde inte heller avskaffa den och i lagstiftning fanns båda typer kvar som äktenskap till 1900-talets början.

Foto J H Fahlgren 1914. Ur 'Västerbotten' 1:1972.

Vigsel

Ingen fick tvingas till giftermål men det kunde vara ödesdigert om man gifte sig mot sin faders vilja. Före 1872 kunde dottern bli arvlös och samma lag gällde sonen så länge han bodde i föräldrarnas hus. Före vigseln skulle mannen utfästa till kvinnan en morgongåva som skulle trygga hennes försörjning ifall hon blev änka.

Sedan man och kvinna blivit gifta var mannen kvinnans rätta målsman, dvs även myndiga kvinnor förlorade sin myndighet och socialt följde hustrun mannens stånd och villkor.

Makarna hade båda giftorätt i boet. Giftorätten gällde dock bara den lösa egendomen eller den fasta som de skaffade tillsammans. Detta innebar att jordägandet fanns huvudsakligen hos den manliga sidan av befolkningen eftersom kvinnorna först år 1845 fick lika arvsrätt. Den ekonomiska ojämlikheten

kunde bli ödesdiger för kvinnan om paret skildes.

Skilsmässa

Rätten att döma till skillnad i äktenskap hade år 1734 övergått från domkapitlen till underrätterna. De kunde döma vigda par till skillnad vid äktenskapsbrott och egenmäktigt övergivande. Vid äktenskapsbrott skulle den felande parten förlora sin giftorätt i boet och inte få ingå ett nytt äktenskap om inte den oskyldiga parten samtyckte. Den som inte hade orsakat skillnad låg också närmast till att ha hand om barnen, men där hade domaren möjlighet att avgöra efter vederbörandes fallenhet. Vid lika fallenhet, gick mannen före. Kyrkan krävde också att varje äktenskapsbrott skulle undersökas ingående, blotta erkännandet räckte inte. För äktenskapsbrott kunde rätten dessutom döma till böter eller fängelse och de skyldiga skulle underkasta sig enskilt skriftermål hos prästen.

Om orsaken till skilsmässa var att den ena maken 'af ondska och motvilja for utrikes' och inte tänkte återkomma hem förlorade denna också hela sin giftorätt i boet. År 1810 utökades underrätternas befogenhet till att döma till skillnad också vid följande fall: om den ena maken hade blivit dömd till livstids fängelse, hotat den andras liv eller fallit i verklig galenskap som varat under minst tre år. Den som blivit sjuk förlorade inte sin giftorätt och den andre skulle efter sin förmåga försörja den sjuke.

Lättare var det att upphäva en trolovning. Om paret inte hade haft samlag och de var överens om att skiljas, räckte det med att de skrev tillsammans till domkapitlet och meddelade detta. Vid 'hat och bitterhet' som uppstått efter trolovningen, skulle domstolen döma till skillnad, om den ene ville skiljas. För övrigt gällde liknande regler som för vigda.

Skilsmässorna i Norrland 1851—90

Mellan åren 1851—90 utfärdade domkapitlet i Härnösand ca 300 skiljobrev för vigda par och omkring 400 för trolovade. Skiljobrev för vigda ökade från tre per år vid perio-

dens början till omkring tio vid periodens slut. Antalet skiljobrev för trolovade var däremot tämligen konstant över perioden — ett tiotal per år.

Skilsmässorna var i Härnösands stift betydligt färre än i riket i genomsnitt. Relationen mellan vigda par och antalet skilsmässor var i Härnösands stift 0,2%, i Lund 0,8% och i Stockholm upp till 2,8%. Rikets genomsnitt var omkring 0,5%.⁹

Härnösands stift utgjorde omkring hälften av Sveriges yta. Stiftet omfattade Väster-norrlands, Västerbottens och nuvarande Norrbottens län samt en stor del av Jämtland. Det var ett glesbebyggt område med en tiondel av rikets befolkning år 1860. Men i samband med skogsindustrins tillväxt ökade befolkningen i detta område mycket snabbt. En ökning av skilsmässorna kan skönjas från och med 1870-talet framför allt i städerna och större befolkningscentra. Ändå var skilsmässorna här en mycket ovanlig företeelse. Detta skulle man kunna tolka så att familjebanden var mycket starkare i Norrland eller att familjen här länge var under hårdare kontroll än i andra områden. För den senare ståndpunkten talar att de kyrkliga sederna länge levde kvar i området. Utomäktenskapliga barn var också ganska få i jämförelse med andra områden (frånsett Medelpad). Andelen skilsmässor och utomäktenskapliga barn samvarierade ofta i riket. Nattfrieris-den, att ungdomen fick besöka varandra under natttid inom bestämda former, tycks inte ha påverkat skilsmässostatistiken i negativ riktning.¹⁰

Ovannämnda jämförelse gäller dock bara för vigda makar som skildes. Vi saknar nämligen tillförlitlig statistik över antalet trolovningar och upplösta trolovningar, vilket försvårar tolkningen. Det kan ju ha varit så att trolovningsseden levde kvar längre i norr än i de södra delarna av riket. Trolovningsskilsmässorna kanske väger upp de färre skilsmässorna bland vigda.

Vilka skilde sig?

Äktenskapsmönstret

De som skilde sig hade gift sig i samma ålder som folk i allmänhet. I periodens början var

mannens ålder vid vigseln i genomsnitt 27—28 år, kvinnorna var ett år år yngre. Men hela 44% av kvinnorna var ändå äldre än sina män och var tionde kvinna var över tio år äldre medan var åttonde man var över tio år äldre än sin hustru. Äktenskapet upplöstes i genomsnitt efter 16 år. Det längsta äktenskapet hade varat 33 år och det kortaste bara två år. Mot periodens slut hade giftermålsåldern sjunkit med ett par år och så även tiden för äktenskapets varaktighet. Dessutom blev det ovanligare att kvinnorna var äldre än sina män.

Vid skilsmässan var på 1850-talet nära 30% av paren barnlösa, senare i perioden 20%. I regel hade dock familjen bara ett eller två barn. Trolovade par var yngre då fästningen inleddes och vid skilsmässan hade de levt ihop i genomsnitt bara några år. Nära hälften av paren skilde sig redan under trolovningsåret men det fanns trolovningar som hade varat över femton år. De långa trolovningarna förekom i periodens början.

Nästan hälften av de trolovade hade också gemensamma barn i periodens början. Trolovningen inleddes då i regel med att mannen efter barnets födelse lät kyrkotaga kvinnan som sin fästekvinna. Då erkände han också att han var far till barnet. Mot periodens slut ökade barnlösa trolovningar men ändå hade ca 35% barn. Det blev också vanligare att paret tog ut lysning i kyrkan. Det hindrade dock inte att förhållandet kunde brytas, t o m efter den tredje lysningen. I tre fall skedde det så sent som i kyrkan vid vigselceremonin, då bruden svarade på prästens fråga med ett klart och redigt 'nej'. Även bland trolovade var 44% av kvinnorna äldre än männen och var femte över tio år äldre. Mot periodens slut blir det vanligare att männen är äldre.

Vad betydde de stora ålderskillnaderna mellan makarna, barnlösheten eller att förbindelsen gjorts laglig efter att man fått barn? Av källorna framgår att påfallande många trolovade skildes om deras gemensamma barn dog. Det var barnet som hade fört dem samman. Ingen angav barnlösheten som skäl till skilsmässa eller som ett problem i äktenskapet. Ofta var barnlösheten troligen en följd av att makarna hade brutit

sin samlevnad för att kärleken hade farit sin kos. Åldersskillanden ansågs däremot ibland av några som ett problem. Några makar nämnde denna för kyrkorådet som orsak till sin osämja. En kvinna t ex som var betydligt äldre än sin man omtalade att hennes make med tiden hade blivit intresserad av byns yngre kvinnor med den påföljd att parets relation försämrats till den grad att hon nu ville skiljas.¹¹

I ett annat fall var problemet omvänt. En dotter till en bondeänka vigdes år 1852 med en bondeänkling som till åldern kunde ha varit hennes far. Rent ekonomiskt var äktenskapet med honom fördelaktigt, så hon lät sig övertalas. Men med äktenskapet följde sexuella plikter vilka skulle uppfyllas annars kunde man bli stämd, vilket hon fick erfara. Kort efter vigseln rymde hon till sin mor. Mannen gick till prästen och talade om hur det förhöll sig. Därefter blev hon inkallad till kyrkoherden, för att höras om deras inbördes förhållande. Vid inställelsen fick hon föreläsningar om äktenskapskets vikt och om nödvändigheten för äkta makar att leva tillsammans. Då detta visade sig vara utan all verkan sammankallades kyrkorådet. Samtliga ledamöter sammanträdde och även makarna samt svärmodern var närvarande. Makarna hördes ytterligare över sitt förhållande. Tillfrågad om orsaken till att de inte levde ihop hade mannen ingenting annat att säga än att han flera gånger hade försökt att få sin hustru till sig. Hustrun å sin sida förklarade att hon trots att hon inget hade att anmärka emot sin man, 'omöjligt kunde lefva tillsammans med honom'. Kyrkorådet ansåg sig inte kunna finna någon orsak till hustruns avvikande från mannen, trots noggranna efterforskningar. De menade att huvudorsaken till hennes beteende var en viss envishet. Därefter erinrades hon om nödvändigheten att iaktta sin äktenskapsplikt samt att 'så omöjlig hon än ansåg det vara att med sin man sammanlefva, taga sin tillflykt till Gud, genom hvilkens kraft och nådiga bistånd det icke vore omöjligt.'

Detta hjälpte inte utan paret stämades att inställa sig inför domkapitlet i Härnösand. Då orkade hon inte längre stå på sig utan flyttade tillbaka till mannen. Gemensamt skrev

de sedan till domkapitlet, att 'jag Anna Larsdotter nu flyttat till min man och ämnar enligt mitt gifvna löfte i allan tid hos honom förblifva. Och jag Eric Olofsson förklarar mig dermed välbelåten, samt, och då ej någonting annat emellan oss är att anmärka än den omständighet redan vidrört är, nu vårt allvarliga beslut tagit, att vi med varandra, såsom äkta makar i vänskap, enighet och kärlek förblifver...'¹²

Den sociala sammansättningen

Den sociala tillhörigheten visar en del skillnader mellan vigda och trolovade. Bland de vigda var tjänstemän och företagare starkt överrepresenterade. Var fjärde tillhörde denna grupp. Påfallande många var handlande. Arbetare och hantverkare var tillsammans en ungefär lika stor grupp, även de överrepresenterade i förhållande till sin andel i samhället. Var sjunde var bonde, var åttonde torpare och var tolfte sjöman. Bönderna var underrepresenterade. Det tycks ha varit så att skilsmässorisen var stor i de äktenskap där mannen hade ett rörligt yrke. Sjömän, hantverkare och arbetare hade rörliga yrken och i viss mån handlande. Dessutom var det ganska dyrbart att skiljas, inte bara med tanke på giftorätten man kunde förlora. Kostnaderna kring rättegången uppgick till anseväriga summor eftersom man skulle betala vittnens resor till tinget, nämndens arvoden och stämpelavgifter. I några fall befriades vederbörande från avgifterna, mot ett fattigdomsintyg från sin socken. Bland de vigda som skilde sig var dock bara ett fåtal helt medellösa.

Bland de trolovade som skildes var det en betydligt större andel bönder, torpare, drängar och även arbetare. Detta ger stöd åt tanken att trolovningen ännu var ett folkligt sätt att ingå äktenskap, som praktiserades i Norrland vid mitten av 1800-talet.

De gifta kvinnorna skulle ju följa mannens stånd och villkor, varför skiljobreven i regel bara anger mannens yrke. Men i andra bifogade handlingar kan man finna en hel del yrkeslivsangivelser. De flesta kvinnorna hade arbetat före vigseln, i varje fall de som kom från lägre samhällsskikt. De flesta flickorna hade arbetat som pigor mellan konfir-

Storbröllop i Lögdeå. Foto Hanna Bäckman. Västerbottens museum.

mation och vigsel och många fortsatte att arbeta även under äktenskapet som pigor eller i hushållsarbete av olika slag, sömnad eller slöjd. De hade ju ofta män som var borta långa perioder. De var tvugna att försörja sig.

Ett genomgående drag är att paren bildades i det egna sociala skiktet. Undantag var bondedöttrarna som kunde gifta sig både 'uppåt' och 'nedåt'.

Ingen kunde tvingas att gifta sig mot sin vilja, och nattfrieriet, där det förekom, anses ha ägt rum bland jämbördiga. Detta torde ha bidragit till att ungdomen fann en partner som de själva fattade tycke för. Men det är klart att föräldrarna gärna såg att barnen gjorde ett gott parti, vilket i sin tur kunde leda till problem av olika slag.

Ett exempel på detta är följande fall. En bondhustru kunde inte gilla sonens val av maka. Trots detta gifte de sig och bodde i början av äktenskapet hos hans föräldrar. På grund av ständiga gräl mellan modern och hustrun löste sonen ut sig och skaffade ett

eget ställe. Då uppstod också mellan makarna osämja som gick därhän att mannen miss-handlade hustrun under förebräelser att hon var orsaken till att han gått miste om sina föräldrars hemman. Hustrun tvingades fly och söka skydd hos grannar och paret blev i sedvanlig ordning inkallade inför kyrkorådet. Där kunde mannen inte ange någon annan orsak till oenigheten än att han eggades till det av onda människor. Hustrun utpekade hans mor.

Som vanligt uppmanades de att besinna sig eftersom de var med äktenskapets heliga band förenade och betänkta, vilket elände de drog över sig, då de inte med kärlek och vis undfallenhet umgicks med varandra. De uppmanades också att förlåta varandra och 'i förströstan på Guds nådiga hjälp börja en ny vandel i kärlek och fördragsamhet med varandras svagheter.' Särskilt förmanades mannen att sysselsätta sig med nyttigt arbete upphöra att supa och i stället vara en god förebild för sina barn, vilket har enligt kyrkorådet dittills inte varit.¹³

Skälen

Trolovningsskillnader

Det var ganska lätt att upphäva en trolovning under förutsättningen att parterna var överens och inte hade barn. Då räckte det med att de tillsammans skrev till domkapitlet. Till ansökan bifogades ett intyg med giftomannens samtycke och även ett intyg av prästen eller barnmorskan att de inte haft samlag. Drygt en tredjedel av ansökningarna var sådana. I ytterligare en tredjedel av ansökningarna ger paret också en motivering till att de önskade skiljas. Oftast hade de hjälp med skrivandet och prästens språk kan skönjas. Men ibland har de dikterat själva av formuleringarna att döma. Några skrev också själva.

De motiveringar som de tillsammans anger är för det mesta av känslomässig eller praktisk karaktär. Ofta skriver de att de funnit att de inte längre ägde inbördes kärlek och tillgivenhet för varandra, att de saknade böjelse, att det hade uppstått motvilja, osämja eller hat. Ett par skrev att '...Våra lynnen äro så olika att vårt äktenskap skulle ej blifva lyckigt, utan tungt, ja kanske bittert...', och ett annat par 'Att vår kärlek till varandra ej varit af det rätta slaget, som kunnat bestå i alla detta lifvets mångghanda pröfvningar'. Många av formuleringarna finns i kyrkologgen. I några fall är det tydligt att det bara är den ena partens kärlek som tagit slut och då ansåg också den andra att det var bäst att skiljas. Så här kärnfullt skrev t ex en torpare år 1882:

'Som jag Johan Johansson, sedan lysning till äktenskap emellan mig och min föstmö Anna Olivia Olofsson begynnt afkunnas i Vännäs kyrka, fattat en sådan leda och avsky till henne, att jag anser mig icke kunna eller böra ingå det tilltänkta äktenskapet...'

Därefter förklarade hon att hon inte ville tvinga mannen mot hans vilja att med vigsel fullborda det tilltänkta äktenskapet med henne.¹⁴

Några visade öppet sin besvikelse över att det tilltänkta äktenskapet inte blev av, som t ex i följande fall. Elisabeth Christina Nordin från Härnösand var trolovad med en gar-

varegesäll. Mannen reste till Gävle för att arbeta. Bortovaron blev lång och under tiden försvann hennes kärlek. Hon skrev ett brev till mannen, i vilket hon önskade upplösa trolovningen. Han besvarade hennes brev, egenhändigt och ordentligt uppretad. Året var 1849.

'Ditt bref av den 14de dennes har jag emottagit, och dess innehåll, som frikallar mig från ingående i äktenskap med dig, noga bemärkt. Och får till skyldigt svar derå lemna, att, äfven jag numera är af samma tankar som du, och får jag härmedelst lämna dig min öppna förklaring att jag helt och hållet afstår dig, eller med andra ord sagt, att jag härmed förklarar dig fri från ingående i äktenskap med mig... Jag har fått din brors bref från dig, och deri bemärkt det yttrande att, om du ej på annat sätt skulle kunna blifva mig qvitt, du skulle neka i vigselstolen; det besväret vill jag nu helt och hållet spara dig, ty så långt går man ej med så vidriga människor som du är, och får jag härmed önska dig bättre lycka på annat håll.'¹⁵

Alla ansökningar ledde inte till att de trolovade fick skilsmässa. Så var t ex fallet med pigan Anna Persdotter som 1852 sökte skilsmässa från drängen Jakob Zackrisson i Solberg.

'Ehuru lysning till Äktenskap för mig och drängen Jakob Zackrisson i Solberg redan trenne gånger i Stigsjö kyrka blifvit avkunnat, men sedan jag nu närmare fått lära känna denne mans heftiga och våldsamma sinnelag, finner jag att äktenskap med honom skulle förblifva det olyckligaste lif på jorden, hvarför vågar jag hos Högvördige Domkapitlet ödmjukt anhålla att, medelst skiljobrev, blifva från Jakob Zackrisson befriad från äktenskaps ingående, ehuru han å sin sida nekar att med mig uti denna sökning deltaga.'¹⁶

Domkapitlet beviljade inget skiljobrev och hon lät saken bero. Hennes enda möjlighet hade varit att begära kyrkans medling och sedan stämma mannen i domstol. Men om mannen vägrade acceptera hennes anbud, återstod det för henne att inför altaret säga nej. Misshandel fick man tåla en hel del av innan myndigheterna blandade sig i. Då skulle kvinnans liv bevisligen vara hotat. I några fall anser sig paret inte kunna gifta sig på grund av ekonomin eller att någon av dem blivit sjuk eller hade 'bristande förstånd'. Ibland låter det mera som ett svepskäl. Den

ena parten anger detta som motiv, och den andra säger inte emot utan skriver på. I dessa fall har de ofta haft barn som dött eller tagit ut alla lysningarna varefter de fick söka argument som kunde accepteras av domkapitlet.

Om paret vid skilsmässan hade barn var det vanligt att de i rätten gjorde upp om hur deras barn skulle försörjas, men inte alltid. Barnen brukade då stanna hos modern, ifall hon inte hade begått brott, och mannen utfäste sig att årligen betala en viss summa pengar tills barnet fyllde 15 år. Summan kunde vara från 15 riksdaler och uppåt, allt efter mannens betalningsförmåga. Varken kvinnan eller barnet blev 'äktä' utan vidare. Ganska vanligt var att kvinnan försökte tvinga mannen till vigsel genom att stämma honom i häradsrätten. Så gjorde t ex bonde-dottern Christian Matilda Sellberg från Nederkalix år 1853. Hon stämde sin fästman, folkskolläraren i socknen att med vigsel fullborda det påbörjade äktenskapet med henne. Paret hade ett barn tillsammans, varefter han låtit kyrkotaga henne som sin hustru.

Hon ville att domstolen nu skulle förklara henne för hans lagliga hustru med åsittande av lagliga hustruns rätt och att barnet skulle komma i åtnjutande av 'äktä' barns rätt. Hon förklarades inte för hans lagliga hustru utan parterna kom överens under förlikning. Mannen skulle sörja för barnets uppfostran genom att årligen betala 50 riksdaler till dess barnet fyllt 15 år. Därefter förklarade hon sig nöjd och avstod från det i stämningen yrkade äktenskapet.¹⁷

Frasen 'att föda, kläda och christeligen uppfostra' innebar för mannen endast ett ekonomiskt ansvar. Det övriga ansvaret fick kvinnan stå för. Endast i ett fåtal fall blev kvinnan av rätten förklarad för mannens lagliga hustru och barnet ett 'äktä' barn. Kanske tillämpades paragrafen oftare vid mannens dödsfall?

I ett fall lyckades en kvinna driva igenom arvsrätt för parets dotter mot att hon frånträdde alla anspråk på äktenskap och förklarade mannen till annat äktenskap ledig. Kanske hade hon en ovanligt bra position för att ställa krav. Mannen ville gärna ingå äktenskap med en annan. Paret gjorde upp ett

kontrakt där han förband sig att på en gång till henne utbetala 1000 riksdaler i skadestånd, dessutom till barnets uppfostran 150 riksdaler årligen tills dottern uppnått 18 års ålder eller vunnit för en bättre flicka värdig, närande samhällsställning. Dessutom skulle flickan komma i åtnjutande av alla ett äktä barns förmåner såväl med avseende på arvsrätt som uppfostran. Han förband sig att bekosta flickans undervisning vid tekniska flickskolan i Stockholm eller vid någon annan bildande läroanstalt, om hennes begåvning det tillät. Till slut lämnade han ett livsförsäkringsbrev på 1000 riksdaler som försäkring vid ett eventuellt dödsfall. Kvinnan som år 1864 lyckades få detta kontrakt hette Anna Brandt, sömmerska från Nordmalings.¹⁸

Det var inte ofta en giftoman hindrade fullbordandet av äktenskap. Men om det kom fram att fästmannens ära var tvivelaktig, kunde det ske. År 1885 hade den 22-åriga pigan Brita Helgesdotter för avsikt att ingå äktenskap med en 46-årig änklings, till yrket arbetare. Efter två lysningar skrev hennes far till domkapitlet:

'...men som sedermera kommit till min kunskap åtskilligt för besvär Zakarias Magnusson i högsta grad nedsättande och vanryktade och dessutom sockenborne nekar honom skriftning i socknen i händelse af giftermål, får jag härigenom, för omtanke min dotters väl, uttala som min bestämda vilja, att lysningen för trenne gång måste inställas... som för min dotters framtid kunde hafva de våldigaste följder.'¹⁹

Efter vigseln var det svårare att få ut skilsmässa. De grunder på vilka paren i Norrland hade fått skillnad var: 40% egenmäktigt övergivande, 25% äktenskapsbrott och omkring 20% fick skiljobrev på grund av oenighet. I de två föregående grupperna var det underrätten som dömde till skillnad, i den senare gruppen Kungl Maj:t. Resten av skilsmässogrunderna var allvarigare brott, sjukdom, galenskap eller dryckenskap. I vissa fall dömde underrätten, i vissa Kungl Maj:t. I periodens början var äktenskapsbrott den vanligaste orsaken till skillnad, men dessa ökade inte över perioden. Allt vanligare blev att folk sökte skillnad på

grund av egenmäktigt övergivande och oenighet.

I minst 60% av fallen ansåg rätten att det var mannen som var vållande till oenigheten, och det var också oftast kvinnan som tog initiativet till skilsmässan.

Egenvilligt övergivande

Det var nästan dubbelt så många män som övergav hemmet med vilja, men det fanns en del som bara försvann utan att man fick veta vad som hänt. I det första fallet kunde den kvarvarande maken stämma den försvunne att infinna sig i hemmet inom ett år. Man efterlyste honom (eller henne) ifrån predikstolarna i närliggande församlingar och även i Post- och Inrikestidningar. Kom inte den efterlyste tillbaka, beviljades skilsmässa. En del försvann utan att det förekommit oenighet mellan makarna. Det kunde vara sjömän eller män som flyttade till Amerika på 1880-talet i avsikt att återkomma eller som hade planerat att familjen skulle komma efter. Om ingenting hördes av maken på sex år, kunde den kvarvarande söka skilsmässa.

Från och med 1870-talet blev det allt vanligare att folk utnyttjade den möjlighet till skilsmässa som gavs i Giftermålsbalken på grund av övergivande, dvs om ena parten av ondska och motvilja övergav sin äkta hälft och for utrikes med avsikt att inte mer sammanleva med sin make. Problemet var att detta var ett dyrbart sätt. Målet blev ofta Köpenhamn där man kontaktade det svenska konsulatet, varifrån man skickade ett brev hem och förklarade att man inte ämnade återkomma. Det fanns inte många som hade ekonomiska möjligheter att företa denna långa resa. De som gjorde det kom från medel- eller överklassen. Ett annat problem i sammanhanget var att den som gjorde detta förlorade sin rätt till boet och även rätten till sina barn. I några fall var det antagligen så att parterna redan före resan var överens om att skiljas. Detta var ett smärtlättare sätt än att begära skilsmässa på grund av oenighet eller tex hor, vilket medförde en påfrestande procedur med varningar och rättegångar, där deras privata liv blev allas angelägenhet. I några fall förekom dessutom att den övergi-

vande parten avstod från den laga stämningstiden på ett år, varför skilsmässan kunde påskyndas. De ekonomiska åtgärderna kunde ju parterna själva komma överens om. Men detta var ett riskfyllt sätt för den som åtog sig att fara. Han eller hon kunde förlora allt.

Detta var fallet med en länsmanshustru från Burträsk 1881. Hon lämnade sin man och dotter och for till Köpenhamn varifrån hon skrev och meddelade att hon rest med avsikt att aldrig mer återkomma till maken. Hon avstod också från sin gifträtt men ville behålla barnet som ännu var i spä ålder med motiveringen '...modern borde anses vara bäst fallen att förse'. Men tingsrätten biföll ej hennes yrkande utan menade att eftersom hon inte anförde någon omständighet till att länsmannen inte kunde anses vara 'fallen' till att förse barnet, kunde hennes yrkande inte bifallas. I detta fall hade mannen yrkat att få barnet.²⁰

Äktenskapsbrott

Ett giltigt skäl att skiljas var om endera parten varit otrogen. Detta gällde givetvis både trolovade och äkta makar.

När det gällde äktenskapsbrott, är handlingarna mycket fylliga med bilagor som kyrkorådsprotokoll och utdrag ur domböcker. Vid påstådd otrohet godkändes nämligen inte ett erkännande utan två ögonvittnen behövdes som helst kunde vittna om att de sett samlaget med egna ögon. Därav följde att många personer kunde höras och vittnesmålen berättar en hel del om parternas samliv.

I två tredjedelar av fallen var det kvinnan som hade begått äktenskapsbrott och skilsmässa initierades av mannen. Detta behövde naturligtvis inte innebära att kvinnorna skulle haft vidlyftigare sexualvanor än män. Tidens sedlighetslagstiftning och rättegångspraxis drabbade framför allt kvinnorna på grund av att deras skuld lättare kunde bevisas. De fick barn. Det var också en 'hederssak' för mannen att begära skiljobrev från en kvinna som 'vanärat' honom. Om mannen begick samma brott hade kvinnan dessutom oftast mycket mer att förlora rent ekonomiskt, om hon yrkade på skilsmässa. Den

fasta egendomen var oftast mannens och ingick inte i giftorättsgodset.

Dessutom förlorade den felande parten hela, hälften eller en tredjedel av giftorättsgodset, beroende på hur allvarligt brottet ansågs vara.

För kvinnor vilkas män av olika anledningar var borta från hemmet under längre perioder, kunde tiden vara en prövning, både ekonomiskt och socialt. Risken var stor att de etablerade nya förhållanden som ibland slutade med att kvinnan födde barn under mannens bortovaro. Vid mannens hemkomst fanns det fler barn hemma och prästen intygande att de var födda 'i hordom'. Då begärde mannen skilsmässa. Nästan samtliga fall där mannen sökte skillnad är sådana där kvinnan fött ett utomäktenskapligt barn.

Ett fall är från 1854. En styrman från Härnösand reste år 1850 utrikes på en sjöresa. När han fyra år senare kom hem, fann han att hustrun under tiden fått ett barn. Prästen intygade att barnet fötts i hordom. Mannen ville inte förlåta hustrun trots hennes böner utan yrkade på skillnad i äktenskapet. Under märkbara svårigheter erkände hustrun i rätten att hon låtit en ogift man hävda sig och sedan svimmade hon. Påföljande dag pekar hon ut en man, en grosshandlare från orten, som barnets far. Den mannen löpte nu risken att bli skandaliserad, dömd till böter på grund av äktenskapsbrott och kanske även att betala underhållsbidrag till barnet. Han avvisade dock beskyllningarna och talade i rätten om att han inte föreställt sig att nedrigheten kunde gå så långt som i detta fall och menade att hon velat hämnas på honom för att han under hennes mans bortovaro flera gånger förebrått hennes lösaktiga oordentliga levnadssätt. Han själv behövde varken rodna eller blekna för de visiter han gjort hos henne och som det fanns vittnen till. I stället hade han hört att hon sagt till några personer att barnets far var en norsk sjöman som lämnat orten.

Nästa dag hade han skaffat vittnen med sig och kvinnan erkände att det var en norsk sjöman, vars namn fallit ur hennes minne. Rätten godkände hennes erkännande utan att höra vittnena och accepterade hennes påstående att den okände mannen var ogift.

Hon dömdes för enkelt hor att betala 150 riksdaler i böter. Grosshandlaren gick fri.²¹

Påfallande ofta i äktenskapsbrottmålen är mannen okänd eller har den utpekade mannen gått ed på att han inte haft något med kvinnan att göra. Saknades ögonvittnen, hjälpte det föga om indicerna pekade på mannen. I mer uppenbara fall försökte prästen undervisa mannen i edgångens vikt men som påtryckningsmetod var den verkningslös.

Om endera parten öppet började leva med någon annan betraktades det som höjden av osedlighet och brist på ansvar. I ett fall övergav en man sin hustru, med vilken han hade sammanlagt sju barn. Han flyttade ihop med en piga som födde honom två barn. Hans hustru yrkade på skilsmässa som utan vidare beviljades och mannen dömdes till fyra månaders fängelse för grovt horsbrott. Av bilagda papper framgår avskyn mot mannen och medlidandet med kvinnan som ensam, efter bästa förmåga, försörjde, de hemmavarande barnen. Men hur man skulle få mannen att bidra till barnens försörjning togs inte upp av rätten. Även om kvinnan hade yrkat underhåll hade det varit resultatlöst, eftersom mannen saknade medel. Men det blev omöjligt för mannen att bo kvar i denna socken; han blev totalt utfrusen och var tvungen att flytta.²²

Skilsmässor på grund av äktenskapsbrott var långdragna och plågsamma för de inblandade. Det var inte något större problem att få fram vittnen som i rätten ingående berättade om de anklagades umgängesvanor både dag och natt. Ofta var vittnena kvinnor som således var myndigheterna behjälpliga vid sedlighetskontrollen i byn. Denna kontroll riktade sig framför allt mot andra kvinnor. Följden blev att de kvinnor som dömdes för hor bör ha blivit ordentligt stämplade i byn, vilket i sin tur avskräckte andra.

Oenighet och andra skäl

Den bakomliggande orsaken till äktenskapsbrott var ofta oenighet mellan makarna. De hade med tiden börjat tycka illa om varandra. Många levde åtskilda och barnlösheten eller de sista årens barnlöshet antyder

att de inte haft sexuell umgänge på länge. Andra problem kom också upp i dagen. En del män var beroende av alkohol och bidrog inte till familjens försörjning. Så här skriver Stina Clemensdotter år 1851: 'Då min man Nils Olofsson i elva års tid levat ensam skildt från mig såsom varande dess äkta maka och under samma tid icke haft den minsta omsorg om sina barns föda och klädsel samt kristeliga uppfostran,... alltså då jag under den långa tiden åtskilliga gånger uppsökt bemålte min man och velat ånyo med honom fortsätta den äktenskapliga sammanlevnaden, hur detta anbud med köld och kallsinighet städse blifvit af honom afslaget, nödgas jag att söka skillnad i äktenskapet'. Stina Clemensdotter fick gå till Kungl Maj:t för att få skilsmässa.²³

Påfallande många män misshandlade sina hustrur. En handlandehustru lyckades efter åratals förhandlingar få häradsrätten att bevilja den definitiva skillnaden. Men inte på

grund av uppsåt mot hennes liv. Hennes man använde alkohol för vilket han straffats ett flertal gånger. Missbruket var kopplat till 'ett våldsamt sinnelag' och det fick hustrun känna av. Misshandeln och våldsamheterna pågick i flera år och kyrkan försökte att medla. Men detta räckte inte för att hustrun skulle få skilsmässa. Men en dag gick mannen för långt; han hotde hennes liv och i domstolsprotokollet kan läsas: '...enär handlaren Callin förvunnen att hafva visat uppsåt mot hustruns lif, med hotelser eller med dragen knif eller spänd bössa jemväl yttrade önskingar "att hon måtte fara till helfvetet"...'. Häradsrätten dömde makarna till skillnad, och mannen som vållande förlorade sin rätt i boet och vårdnaden om barnen.²⁴

Barnmorskan Magdalena Katarina sökte år 1866 skillnad från sin man, skomakare till yrket. År 1859 hade mannen blivit dömd för första resan stöld till tre års fängelse. Så här skriver hon till domkapitlet:

Foto J H Fahlgren. Västerbottens museum.

'...Men för ändamålets tydligare visande och säkrare vinnande, må ännu några ord härom tilläggas under ödmjukaste förhoppning om benägen ursäkt för denna min dristighet. Sedan min bemäldade olyckliga make lidit sitt treåriga straffarbete och från arbetsfängelset blifvit frigiven, begaf han sig först till Hernösand, derifrån han sände mig bref för ett par år tillbaka. Efter denna tid har om honom ingen annan underrättelse blifvit mig gifven, än ett ryckte, att han hafva dött i eller nära sistnämnda stad. I hvad fall som hellst är mitt krossade hjerta böjdt att förlåta honom de många lidanden, han mig tillfogat, deribland det, att genom hans laster och brott vårt lilla bo vardt rubbat och skuldsatt, hvadan ökade försakelser och vedermödor betungat min lefvnad och försvagat min helse. Men då det genom Guds milda försyn underligen lyckats mig både betala skulder och att åter ega ett litet eget hus och bohag — och till mitt betryggande emot det äfventyret, att åter se min lilla egendom skingras af nya fordringsegare, som Lundgren möjligen åsamkat sig, har det efter många ängslande strider förekommit mig, såsom en nödig försiktighet att begära detta skiljobrev.'

Skiljobrevet fick hon 1869 efter att hon genom Kungl Maj:ts utslag beviljats skilsmässa.²⁵

Det var inte alltid mannen som ansågs vara vållande till osämjan mellan makarna. Ibland fastställde kyrkorådet att båda var lika skyldiga och någon enstaka gång hustrun. I följande brev som citeras framgår några av de vanligaste icke önskvärda egenskaperna hos en hustru, nämligen trätigt och ondskefullt sinnelag, ombytlighet och slösaktighet. De är ofta återkommande omdömen om kvinnor. Vidare framgår det tydligt att det fanns en maktkamp mellan makarna och att man inte var rädd att blanda in utomstående i kampen för att uppnå vissa mål. Detta brev ställdes av en man till domkapitlet i Härnösand 1884. Han skrev följande:

'Av bifogade kyrkorådsprotokoll framgår visserligen att min hustru Märta Greta Nordström i lång tid varit af ett trätigt och äfven mången gång ondskefullt sinnelag, hvarigenom hon ofta nog beredt mig sorgerliga stunder, men på grund av hennes ombytliga lynne har jag likväl förlåtit henne för de oförrätter hon tillfogat mig och då jag till själen nedtryckt af dessa oförrätter hos såväl presterskapet som kyrkorådet begärde var-

ning för henne äfvensom slutligen hos Häradsrätten anhöll om skillnad till säng och säte, voro dessa mina åtgärder endast förestavade af innerlig välvilja för min hustru som jag hoppades deraf skulle låta rätta sig.

Efter en tid som sedan förflutit har hon jemförelsevis i betraktande af hennes förutnämnde ombytliga lynne visat sig ångerfull och såsom mig förefallit mera vänligt stämd emot mig än tillförne.

Som detta för mig varit ett särdeles glädjande förhållande, har jag äfven å min sida sökt att efter bästa förmåga visa henne ömhet och en ständig kärleksfull omvårdnad i synnerhet under hennes sjukdomsfall, hvarvid jag uppoffrat så mycket mina tillgångar medgifvit, hafvande jag sålunda visat henne all den ömhet som en hustru kan fordra, om hvilka förhållanden jag är i tillfälle att förete flera intyg som bifogas.

Under sådana omständigheter har hennes hos Kongl Majts mig ovetande framställda anhållan om skilsmässa i vårt äktenskap icke allenast högeligen förvånat mig utan äfven djupt smärtat mig.

Men då jag i betraktande av hennes obeständiga lynnne som den ena dagen vill *ett*, en annan dag *ett annat*, hennes slöseri, hvarigenom hon, utan min vård och omtanke snart skulle blifva utfattig och sedan komma att ligga andra till last, hennes sjuklighet som fordrar en omvårdnad, hvilken hon troligen efter en skilsmässa med mig skulle komma att sakna, samt slutligen och det viktigaste den öfvertygelse jag ännu hyser att hon ännu en gång med vänlighet och kärlek skall vända sig till mig, förmår mig att motsätta mig hennes tydligtvis i oförstånd och tanklöshet samt okunnighet om sitt eget bästa, till Kongl Majts framställda begäran om skillnad i äktenskapet.

Då jag ännu sålunda hyser hopp om att min hustru sedan hon en gång blifvit återställd till helan från en efter hvad jag tyckt mig finna periodiskt återkommande sinnessjukdom hvartill kommit ett benbrott som hon under nämnda beklagliga sjukdom genom eget förvållande åsamkat sig, då det djupt skulle smärta mig att se min hustru utfattig och oförsörjd samt då det är min önskan att så vidt på mig beror och så länge utsigt ännu finnes att min hustru kan bättra sig, hvarom jag ännu hyser hopp, vågar jag därmed underdånigt anhålla att Domkapitlet ej behagade tillstyrka den af min hustru Märta Greta Nordström hos Kongl Majts begärda skilsmässa i äktenskap.

Alnön och Röde den 18 febr 1884, M Ångström.²⁶

Trots brevet fick hon sitt skiljobrev, och ett mer än 20-årigt äktenskap var till ända. Mannens brev var skrivet i panik och visar att det framför allt var hustruns kärlek som tagit slut. Varför hustrun var trätig och ondskefull diskuterades inte i rätten. Men mannen hade nog rätt i sin bedömning om kvinnans framtid; att hon skulle komma att ligga andra till last, nämligen kommunens fattigvård.

Att skiljas

Både staten och kyrkan vill bevara äktenskapet. Därför kontrollerades äktenskapsbildningen och det äktenskapliga livet genom lagstiftning och en ideologisk påverkan som framför allt utövades av kyrkan. Skilsmässorna skulle förhindras och om metoderna var också staten och kyrkan tämligen överens.

Ett stort problem fanns dock; det fanns två sätt att bilda äktenskap. Det folkliga (trolovningen), genom fästning och med urgamla anor och det kyrkliga med lysningar i kyrkan och kyrklig vigsel. Båda typerna fanns ännu i Norrland i mitten av 1800-talet. Båda hade lagens skydd. Fanns det barn och man var trolovad, skulle kvinnan vara likställd med en lagvigd hustru, och barnen skulle ha arvsrätt efter fadern. Dessa 'äktenskap' trängdes dock ut under den studerade perioden. Vid en skilsmässa blev inte kvinnorna förklarade som 'äktade' hustrur och bara ett fåtal barn fick arvsrätt. Eftersom lagen urholkades i rättspraktiken övergick paren mer och mer till den andra formen av äktenskap. De tog ut lysningar och vigdes sedan i kyrkan, det enda av kyrkan accepterade sättet att gifta sig. Att avskaffa trolovningsäktenskapen hade tagit närmare fyrahundra år. Vad betydde då detta för de enskilda individerna?

I mitten av 1800-talet var trolovningen framför allt småböndernas och de egenomslösa sätt att bilda familj. Den gav dem en viss möjlighet att styra sitt liv själva genom privata överenskommelser. Blev inte äktenskapet vad man hade väntat sig, kunde parterna själva komma överens om att skiljas och själva bestämma villkoren. Det fanns en väg ut. I de kyrkliga äktenskapen

var skilsmässan närmast att jämföra med synd och skilsmässoprocessen påfrestande, ibland vanärande. I och med att lagens innehåll urholkats i den praktiska tillämpningen blev det ekonomiskt säkrare att låta viga sig. Följaktligen gick de som var välbärgade först över till vigsel. För småfolket blev vigseln framför allt en moralisk fråga vid en skilsmässa fanns det just ingenting att fördela, och inte ens barnens försörjning tryggades alltid genom uppfostringsbidrag. Fanns det inget att ta, så fanns det inte.

Vad kan förändringen ha inneburit för kvinnorna som inte var egendomsägare i samma utsträckning som männen och som inte ens var myndiga? Möjligen gav äktenskap som var fullbordade med vigsel en viss trygghet. Om mannen ville skiljas blev det svårare, eftersom bara vissa skäl godtogs av myndigheterna. Men det var framför allt kvinnor som ville skiljas. Ett skäl var att äktenskapet inte gav dem vare sig ekonomisk eller social trygghet. De försörjde själva sin familj medan männen försvann eller underlät att bidra till familjens försörjning. Kärleken då? Genomgående i källmaterialet framgår det också att visst var kärleken viktig för både bildandet av par och under äktenskapet. Valmöjligheter fanns inom den egna gruppen och när kärleken tog slut började också problemen. Kärleksäktenskapet var inte bara ett 'borgerligt påfund.'

NOTER

1. *Skilsmässor från Domkapitlets i Härnösand arkiv*, 1863/893, Landsarkivet i Härnösand.
2. *Sveriges rikes lag. Giftermålsbalken 13—14 kap*, Stockholm 1864. Kyrkolagen av år 1686 i *Svenska kyrkans bekännelse och grundläggande bestämmelser*, Lund 1965.
3. S Mahkonen, *Avioero. Tutkimus avioliittolain erisäännösten taustasta ja tarkoituksesta. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja. N:o 149*, Vammala 1980 s 159 ff. Se även O Sundby, *Luthersk äktenskapsuppfattning. En studie i den kyrkliga äktenskapsdebatten i Sverige efter 1900*, Lund 1959.
4. Om kontrollen se vidare i text *Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i*

- historiskt perspektiv. Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå Universitet nr 1*, Red J Sundin, Umeå 1982.
5. BiSOS. A. Befolkningsstatistik 1863.
 6. Jmf B Losman, 'Förtryck eller jämställdhet? Kvinnorna och äktenskapet i Västsverige omkring 1840' i *Historisk tidskrift* 1982:3.
 7. Se även i G Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, Lund 1967.
 8. Se även A Thomson, *Hävdande under äktenskapslöfte. En rätthistorisk studie*, Lund 1967.
 9. BiSOS. A. Befolkningsstatistik 1851-90. Skilsmässor 1851-90.
 10. *Om Nattfrieriseder se t ex D Gaunt, Familjeliv i Norden*, Malmö 1983 och vidare där anförd litteratur.
 11. Skilsmässor 1859/338.
 12. Ibid 1852/560.
 13. Ibid 1882/395.
 14. Ibid 1882/582.
 15. Ibid 1851/520.
 16. Ibid 1852/464.
 17. Ibid 1853/59.
 18. Ibid 1864/518.
 19. Ibid 1885/869.
 20. Ibid 1881/360.
 21. Ibid 1853/317.
 22. Ibid 1883/1269.
 23. Ibid 1852/38.
 24. Ibid 1857/135.
 25. Ibid 1866/696.
 26. Ibid 1884/78.

S U M M A R Y

Divorce in Norrland 1851-1890

Both the State and the Church in Sweden wanted to preserve marriage. Therefore the establishment of marriages were controlled by legislation and ideological influences emanating from the Church. Divorces were to be prevented and the State and the Church were also fairly well agreed about the methods. There was, however, one great problem: there were two ways of establishing marriage. The popular way, by betrothal with ancient traditions, and the ecclesiastical with banns being read and a church wedding. Both of these types still existed in Norrland in the middle of the 19th century. Both were legal. If there were children and the couple was betrothed the woman had equal status with a lawfully wedded wife, and the children had rights of succession after their father. These common-law

marriages, however, were forced out during the period studied. In divorce cases the women were declared not to be "lawful" wives and only a few children obtained rights of succession. As the law was undermined in legal practice, couples went over more and more to the formal form of marriage. It had taken almost 400 years to abolish 'betrothal' marriages. What significance did this have then for private individuals?

In the middle of the 19th century betrothal was above all the way of small peasants and the unpropertied for establishing a family. It gave them a certain opportunity of deciding over their own lives by private agreement. If the union did not turn out as expected the parties themselves could agree to separate and decide themselves on the conditions. There was a way out.

In Church marriages divorce was almost comparable with sin, and the divorce procedure was strenuous, sometimes dishonouring. Since the contents of the law had been undermined in its practical application, it was more economically secure to marry by church wedding. Consequently, those who were wealthy went over first to marriage by wedding. For the lower class marriage by wedding was above all a moral question, since at divorce there simply was nothing to share, and not even provision for the children could be always secured by contributions towards their upbringing. If there was nothing, there was nothing.

What can this change have signified for women who were neither owners of property to the same extent as men, nor even legally competent? Marriage which was celebrated by a wedding possibly gave them a certain security. If the man wanted divorce it became more difficult, as only certain grounds were accepted by the authorities. But it was mainly women who wanted divorce. One reason was that marriage gave them neither economic nor social security. They supported their families themselves when husbands had disappeared or did not support their families. What about love? Throughout the documents it is clear that love was certainly important in both the establishment of unions and during marriage. There were opportunities of choosing within their own group and when love ended the problems began. Marriages of love were not simply a 'bourgeois invention'.

Marja Taussi Sjöberg
Institutionen för historia
Umeå universitet
901 87 Umeå
Sweden